

*Spomen**Živojinu Pavloviću, sada*

MIRIS BOSIOKA (U JAGODINI)

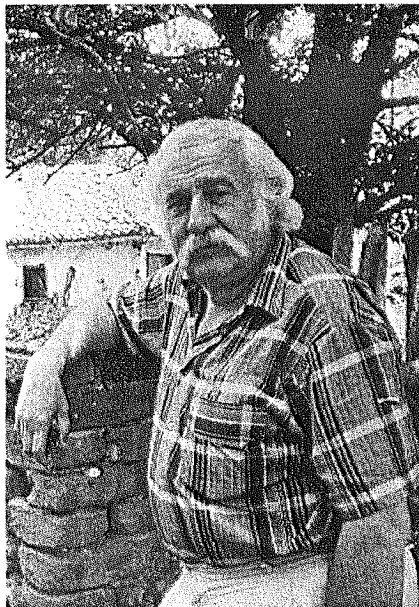
Nova nostalgična sećanja na Jagodinu: 1940-1999.

"Ja se predajem snu", kaže Frojd, "Kad se povučem od spoljašnjeg sveta i otklonim od sebe nadražaje koji od njega dolaze. Ja zaspim i kad sam od njega zamoren. Uspavljajući se, dakle, ja velim spoljašnjem svetu: ostavi me na miru, ja hoću da spavam..."

(Živojin Pavlović: *Davolji film*,
Ogledi i razgovori, Institut za film,
Beograd, 1969.)

Da li ga je san prevario? Kako se dogodio rastanak sa spoljnim svetom? Znam da je baš "spoljašnjem svetu" strastveno težio: filmom, literaturom...

Od Pule do Jagodine putovalo se duго, čini mi se – danima. Ni brzi "Simplon ekspres", ni "Orijent ekspres", vozovi koji su tada uzduž i popreko premošćivali Kontinent, ni električna pruga od Divače do Pivke, Musolinijevo delo još od pre rata, nisu pomagali da se razdaljina – s kraja na kraj sveta, kako sam tada, pedesetih godina, usred mog zakovitlanog detinjstva mislio – sažme, okrati, a putovanje ubrza. Već danima pred put, dok sam još sedeо u učionici "pučke škole" u pulskom predgradu Šijana, promaljali su se iznenadni srsci i peli uz moja leda na samu pomisao kako će – čim počne raspust – voz pristići na jagodinsku stanicu, i kako ću još uspeti da čujem, pre nego što se vagon zaustavi tačno pred malim, ogradienim peronom, kako zvonko tuče čekić na staničnom "klepalu" kojim su, tada, putnike opominjali na dolazak voza. Taj

zvuk, ravnomeran i ritmički usaglašen, naizmenični udari dvaju čekića u metalni "poklopac", još odzvanja u mom uhu kad god zabelesa sećanje na prvi korak nakon truckavog putovanja, na silazak niz previsoke stepenice vagona drugog razreda kojim smo, napokon, dospeli do odredišta.

I danas me zapahne, na spomen imena Jagodine, miris izazovno težak; dušak petonija, rasut kao na preterano "naparfimisanom" devojčuljku. Petonije su pomaljale svoje raznobojsne, male padobrančiće, nalik šarenim suncobranima na kupama sladoleda ili voćne salate, naopako nasadene na lepljive stabljiciće i vlažno lišće, dužeći još izdaleka, čim kročimo na travnatu aleju ispred stanice. Jagodinci su negdanju kaldrmu prekrili šarenim čilimčetom raznobojnog cveća i ja sam odmah, pošavši prema skveru, primetio tu promenu. Učinilo mi se da je sada ulica lepša i da se ograda crkvene porte i zvonik, a uskoro i oprano-smeđa bogomolja slikovitije ukazuju došljaku.

Ogromne kofere, među njima i jedan od onih – pletenih, sav škriputav dok ga teglim tik iznad tla, dovlačimo do Zanatskog doma, gde zastajemo. Nije odmor, u tom uzbudljivom trenu našeg dolaska, ono što nas prisiljava da stanemo i da se obazremo uokolo, pa crkvu i portu sada gledamo s lica, da se osvrnemo tražeći nekog poznatog na trgu između metalne ograde velikog crkvenog parka i sivog zdanja Zanatskog doma. Stajemo, jer i ovim odlaskom u Jagodinu moramo da saslušamo majčinu priču:

– Eto, tu je deda imao radnju... tamo je bio prozor naše spavaće sobe – govorila je, još zadihana, gledajući s nevericom ispred sebe, kao da je na nekom drugom mestu, dalje od ove tačke na kojoj se događao njen devojački život u kući roditelja. Kao da nam čita sa neke stare, samo njoj znane fotografije, pričala je majka:

Dedi su posle rata uzeli radnju – nastavljala je tiše, baš kao da to niko drugi osim nas, sasvim zagubljenih na velikom trgu, ne sme da čuje.

– Svi smo plakali dok je deda iznosio stvari... I ti si napunio tatin ruksak, svim i svačim, četke za cipele, dugmad u kutijama, baterijsku lampu, svilene bombone... sve si natrpao i vezao vrh ruksaka.

Voleo sam da slušam tu, meni dobru poznatu priču, mada od svega pamtim samo ruksak i moje prebiranje po visokom, od običnog drveta sklepanom "rafu", dok tražim šta će da dohvatom. Podsećanjem na minulo majka se, zapravo, pripremala na skori susret sa njenim ocem, mojim dedom Radojkom, i njenom baba-Radunkom. I braćom, snajama, njihovom decom – velikom porodicom koja će se, za tili čas, odjednom, sva iskupiti pred nama. Možda je teška omama posle dugog puta učinila da ne razaberem dobro svo komešanje prizora pred mnom, ni mesto na kome se sada nalazim, ni vreme koje se u naletima širi i skuplja, odvodeći me u neke druge događaje i donoseći neke druge slike pred

moje lice. Bio sam spopadnut nevericom u čula i njihovu nestabilnu vezu sa pojavom koja se ukazivala umesto stvarnosti, rasute i lelujave, ovog časa neuhvatljive. Neverica u predstavljeni i nepostojanost svega što sam tog trenutka gledao, slušao, mirisao, dodirivao – i pleteni kufer, još uvek u mojoj ruci, i sestre, i otac do mene, i majka koja od uzbudjenja već plače – sve se pomeralo u treptavu predstavu iz koje je zračila uzinemirujuća zebnja izazvana promenom i neporecivim opažanjem – jedinom istinom – da sam sada drugde, i da gotovo ne mogu ni da objasnim: otkuda me, evo, pred Zanatskim domom, i usred majčine priče! Ništa više nije moglo da se vратi u – "stvarnost". Već smo u dugom i uskom hodniku dedine i ujakove kuće, u glavnoj ulici – zvala se ulica Đure Đakovića – ni stotinak metara od centra Jagodine, od kafanskih astala ispred "Palasa", ili od izduženog šetališta oko skvera. Tu nas, u stešnjrenom prostoru u kome sve jeći od glasova, sačekuje i grli prvo baba-Radunka, držeći među prstima dogoreli i već osuti pikavac "Drave". Tu me zapahnu i novi mirisi, iz dedinih burića sa rakijom, kiselkast vonj sira, i pečenih paprika posutih belim lukom, već "postavljenih" za ručak, duž velikog astala u dvorištu. I glas dede koji tek sada ustaje od stola, sa svoga mesta na čelu astala, podupirući se rukama i pomerajući u stranu, po glatkoj "koži" mušeme, zdepastu bočicu, njegovo "staklo" uvek do vrha puno mirisnom šljivkom. Udišući, razdraženim čulom prenutog došljaka, uzburkane tvari iz prostora vaskrslog preda mnom, i slušajući glasove umiljatog govora, sa rečima i izgovorom sve zagonetnijim za mene, ja sedam na stepenice pod verandom i ne umem da odgovorim na mnoga pitanja, saleten odasvud, kao što ne uspevam da se oslobodim mnogih poljubaca kojima sam obasut.

Odozdo, iz babine baštice u dvorištu, sa malih leja gusto zasadeno gvožđe, sada u raskošnom cvatu, zamiriše bosiljak. Jedan stručak izdigao se nad čubasti bokor i već pružam ruku, otržem krtu grančicu sa skoro osušenim vrhom, kićanku majušnih, doskora belih cvetića, zvezdastih grozdova. Kad protrljam listić sa dna grančice, zamiriše vrtoglavo, a nadošli talas mirisa ponovo razbije moju svest o ovome mestu, o ovome času, o događaju usred čije sam ustrepatalosti nemoćno prisutan. Zamiriše kadom "jak, opojan i u svojoj opojnosti pomalo otužan miris bosioka"...

"...Jedino što će retkog posetioca i u blatnjavim avlijama i na zapuštenim grobljima dočekati danas, kao i nekada..."

(Živojin Pavlović, *Miris bosioka*, Književne novine, novembar 1998.)

Zgusne se nova slika preda mnom: sada smo, moji roditelji i ja, u drugom dvorištu, među jagodinskim udžericama, ukrašenim bogatim zasadima gvožđa, ružičnjacima i raznobojnim, kao nabacanim, cvetnim bokorima posvuda. Samo

se "buseni" bosioka, poredani duž niske ogradice od položenih cigala, jasno izdvajaju, čuvajući pristup cvećnjaku. Moj otac otrže pramenak sa busaste glave bosiljka, pomiriše vršak i zadene ga za uho, kao što je kući, u Puli, i u vrtu u Medulinu kad bi ubirao grančicu ruzmarina, meki njegov čuperak, siv i sav nakostrešen.

Stojim na sred dvorišta, roditelji piju kafu "posluženu" na onižoj šamlici, pričaju sa kumovima – gde smo i kako smo, što nas nema i koliko ove godine ostajemo u Jagodini. U ustima mi je prijatan ukus kupina, ali naročit, blag i mirišljav, sačuvan u teglici sa slatkim. Imam bele "sokne", kožne sandale, kratke pantalone, široku košulju, umiven i očešljan, za šetnju predveče, da me vide jagodinski prijatelji. Stojim neodlučan: stariji su u razgovoru – godina je već prošla otkako se nisu videli, proći će još jedna, do njihovog novog videnja. Tako se, kao ustaljeni ritual, ponavljalio – iz godine u godinu – naše dolaženje i odlaženje, iz Pule u Jagodinu, i obratno. Andata-ritorno, smer već i nije važan, putuje se, allez-retour, tamo i ovamo, godinama.

Pred veče zamiriše iz bašte. Dok roditelji još pričaju, uz nepopijenu kafu, ja gumenim "crevom" zalivam cveće posustalo na letnjoj žezi. A bosiljak najdalje pruža svoj miris.

– Lepo miriše, kuma-Vero... sada znam da sam u Jagodini – kaže moja majka. I još doda:

– Ubraću stručak, dva... sutra idemo na groblje.

"Ko od nas zna kako mu se zvao pradeda? Kako čukundeda? Odakle su mu preci?"

(Živojin Pavlović, *isto*)

Moji roditelji, otac Vinko, što je ovamo prispeo u raseljavanju njegovih roditelja, još nakon onog – prvog – rata, i moja majka, Zagorka, pridošla s roditeljima, braćom, sestrom, iz moravskog sela Krušara u Jagodinu, takođe posle onog rata, ovde su se trefili, oboje došljaci, kao dve pahulje maslačka, razvezjane aprilskim lahorom. Jagodina je, zacelo, bila žiža njihovog neobičnog susreta, tačka iz koje bosiljak propinje svoje pramenove i zbacuje mirise.

Požurivani slutnjom sve izvesnijeg rata, još jednog, dolazećeg poput eha onog prethodnog, istarski emigrant sa Jadrana, i Jagodinka sa obale Morave, brže-bolje su svoje nemire okončali venčanjem. I već su "plitka kolica" sa tek rođenom bebom kružila oko skvera, uz česta zastajkivanja roditelja i njihove široke osmehe, upućene mnogim poznanicima.

Dok još nisam bio rođen, rat je već počeo: severnije, "više Jagodine", Evropa je padala pred novim osvajačima, tamo, u Poljskoj, Holandiji, Francuskoj... Vojska ushićenih pobednika spuštala se nezadrživo ka Balkanu i – stigla pred

Jagodinu. Bio je to april 41. A po mom rođenju, nisam ni godinu dana bio navršio, rat je već u cijukavom naletu prvih tenkova protutnjao Jagodinom, zbrisavši munjevito i celu zemlju. Za ciglo dvanaestak dana pohoda nastupajuće vojske, u sve zahuktalijem jurišu i pobedničkoj gordosti, sve je bilo dokrajčeno:

Filmografski podaci o filmovima iz fonda jugoslovenske kinoteke u Beogradu

1. "FELDZUG IM EHMALIGEN JUGOSLAWIEN" ("SLOM BIVŠE JUGOSLAVIJE – RAT NA BALKANU"), 1941, 35 mm, c.b., zv. titovan na srpski jezik, 1446 m (6 kutija), dokumentarni film:

Prva kutija: ...Paljba nemačke artiljerije na granične jugoslovenske položaje; nemačke jedinice prelaze čamcima Dunav kod Đerdapa i automobilima nastavljaju napredovanje. Kolone zarobljenih jugoslovenskih vojnika. Tenkovi i motorizovane jedinice na drumovima Jugoslavije. Na nekom aerodromu piloti ulaze u avione koji se snabdevaju bombama. Avioni "Štuke" poleću..."

(Miroslav Savković, *Kinematografija u Srbiji tokom Drugog svetskog rata, 1941-1945.*)

Danas se ti vrtoglavi dogadaji i naš poraz, od bombardovanja Beograda, 6. aprila 41, pa do okončanja agonije Kraljevine među čijim sam orlovima, sa slikovitog grba, u zao čas i ja izvirio, označavaju u istoriji kao "aprilska rat" i pre asociraju na nekakve prolećne radove, na prve zasade povrća i prvo cvetanje voćaka, nego li na ratna stradanja.

Slast i ubavi rat palanke u njenom doratnom životu nisam stigao ni da usnim, a već sam se budio, u mojim prvim sećanjima, prenut stvarnošću: to više nije bila utihla predratna Jagodina, već ratni metež Beograda, pa Zemuna i – sada sastavljeni u sećanju – dani slavlja i ushićenja pobedom, osvojenim mirom i proteranim ratom. Na predratnu jagodinsku idilu podsećaju me danas tek dve-tri moje prve fotografije: na njima vidim majku, veoma mladu, kao da se saginje uz kolica, verovatno hoće da pokrije svoju bebu. Fotografija je snimljena, prepoznam mesto, nedaleko od skvera, vide se prozori jagodinske gimnazije a ženu i drugo dete na slici odneo je zaborav, ne znam ko su. Bilo je to moje prvo leto u Jagodini, majka je u beloj haljinji, rukavi kratki, i moje "haljine" su bele, sve je nekako – "otišlo u belo"! Na drugoj slici su moja majka i otac; majka me drži, umotanog u pelene, sa belom kapom na glavi, i pruža me ocu, kao da mu dodaje veknu hleba. Prve moje fotografije, kada ih danas gledam, kao da su starije od mene, kao da su snimljene dok me još nije ni bilo, "nekada", u čistom vremenu. Kao da se više i ne tiču mene, niti su od onoga što pribrajam svom životu. Ipak, povratak u nekada postojeću stvarnost – fotografija to tvrdi – uzbuduje, goni na razmišljanje, tačnije, na omamljiva zagledanja u prizore i na tapkanja ukrug, nepoznatim i okamenjenim, nemim

svetovima, ne bi li se štogod pokrenulo, od tog – decenijama već – nepokretnog života na slikama. Sada te fotografije samo bolno odjekuju iz vremena za koje ne mogu sa sigurnošću reći ni da je ono – prošlo – vreme, niti da se ikada, u svome promicanju, zateklo u mojim "sadašnjostima", ni da mu se opet mogu primaći, ma šta pokušavao i ma koliko istina i životnih časaka pročitavao sa slike, sričao otkrića duž njihovih trošnih ljuspica..

Zato često, gledajući u svetlosne opiljke koji su uspeli kako tako, a mnogo više nego moja krhka sećanja, da sačuvaju iverak negdašnjeg života, ja gradim drugačije, još neizvesnije i lepršavije prizore, nedodirljive umne slike sa događajima koji su – zasigurno – ovijali sada jedini, fotografijom sačuvan, trag sa jagodinskog skvera ili pred kućom mojih roditelja. Ono što se uokolo događalo, dok se beskrajno malešni delić vremena uvlačio kroz objektiv foto-aparata da oprliji budućeg gledaoca, a – tada – jedinog svedoka, izuzetno pouzdanog – neporecive objektivnosti: plahu emulziju sa filma – za navek će sačuvati otisak događaja, i trag o ljudima, o mestu na kome su se zatekli. Pomišljam, ko li je mogao da prode, tada, pored mojih "plitkih kolica" dok se majka prgnula da me namesti, jedva vidljivog? Kome je mogla da uzvratи osmeh i da odgovori: "Dobar dan!" Da li njenoj kuma-Veri, ili slučajnom prolazniku, vršnjakinji..? Na osuščanom trgu – možda je bila nedelja, ili se bližio praznik – uvek je bilo šetača, prolaznika u žurbi, uvek su se baš oko skvera ukrštale različite putanje Jagodinaca, tamo i ovamo, došli i prošli, ostali ili otišli, očekivani i neočekivani. I tako – do rata: do onoga što će, iz tih jagodinskih dana, moći da "ožive" neke druge slike.

"23. juna 1941. godine u dvorištu jagodinske učiteljske škole "Sreten Džić" mlađi vojnici, lepi plavokosi Germani, zbog vrućine mahom goli do pasa, vrištali su, bacali jedni druge u vis i skakali od radosti na vest da je Treći Rajh napao SSSR. Na uličici što Učiteljsku školu deli od Stare crkve zaustavljadi su se prolaznici. Privučeni metežom, kraće vreme pratili su izliv oduševljenja svojih okupatora, potom zurili u nebo, pogleda uperenih ka suncu: oko usijanog žumanceta stezao se siv magličast prsten."

(Živojin Pavlović, *isto*)

I ovaj citat je prepisan iz novembarskog broja "Književnih novina"; mislim da je to poslednje što je Živojin Pavlović objavio, za života. Može se još pročitati, u belešci, da je zapis pribeležen septembra iste godine, baš pred smrt piščevu. I uz precizno složen mozaik visprenih i britkih "pribeleški", prizora kao – "blicnutih" foto-aparatom na mentalnu emulziju naših sećanja, stoji još jedna piščeva pripomena budućem čitaocu: "Posle nostalgične posete Jagodini". Živojin Pavlović je pred tog, budućeg čitaoca poredao zapažanja-fotografije kakve može da "izazove" i "fiksira", da ih zgusne u obliče, da ih istrgne iz

dugog hoda vremena, samo onaj ko se već dovoljno dugo nosi sa životom. Sada, u nizu sabijeni jedni do drugih, ovi sastoјci iz različitih vremena – a svi iz zlog doba rata i smrti – tvore ubrzan, a vlastitim tokom pokrenut, i filmskom brzinom vođen panoptikum slika, utihlih događaja, nepostojanjih likova sačuvanih samo u imenima ili sećanjima na njihovu zlehudu sudbinu. Ove "jagodinske razglednice" Živojina Pavlovića, iz 1941.-1998. liče na beleške svevidećeeg hroničara: tek kad se udalji od zbivanja i odmakne od – doslovno – njihove površnosti, postane moguće da sačuvanu pregršt činjenica i događaja pisac poreda u prštavi niz čiju različitost sadržaja, samo prividnu kaotičnost, otkriva u neraskidivim vezama i usudnom neminovnošću onoga što se dogadalo. Time on može, eto: i vremenu da nade početak i – kraj! Može da ukroti, svojim iskusnim pogledom, zbivanja rasuta kroz vreme, u sledu godina, a sada sabrana istovetnim čemerom: njihovom tragičnošću i sumanutim "gestom" ljudskim.

Još je Živojin Pavlović pridodao nostalgičnom jagodinskom pohodu – jetkom zapisu i onespokojavajućem zapažanju o ljudima i ratovima – i jednu svoju fotografiju. Kao da je slika istrgnuta, "kopirana" u crno/belom, iz onih njegovih, "ranijih" filmova kada su se prostor i čovek u njemu slivali, "uhvaćeni" zajedno, u jednom životu pokretu, dok gledaju ka samom rubu života, sa ivice trajanja, i dok vreme još nije izbrisalo njihovu trošnu, sipljivu, ujedno slepljenu tvar. Fotografija je načinjena na periferiji Jagodine, preko puta pruge, tačnije – kod rampe nedaleko železničke stanice. Stao je – da bi se fotografisao – uz trošni kućerak, ispred reljefne figure srpskog vojnika iz prvog (drugog, i inih ratova?), načinjene iz gline, pa dopečenog, prelakiranog – nalik figurama koje spretno oblikuje "narodni vajar", Zaječarac Velimir Živković, grnčar i skulptor. Valjda je Živojina Pavlovića, dolatalog do ovog doista nostalgičnog jagodinskog kutka, i privukla žovijalna figura ratnika: kočoperno podbočenog levom rukom, i sa ispruženom puškom u desnoj ruci. Možda ga je ovamo namamila samo pruga, miris ocurelog "pružnog ulja" i ocedenih masti sa teških točkova i osovina vagona? Možda šum koraka kada se ospu na žitkom šljunku, nasutom uz prugu? Tek, preda mnom, sa pregrštom zapisa o vremenima i o ljudima, o Jagodini i o svetu, o ratu i o miru, o Srbima i o Nemcima, o Rusima, pa i jednom naturalizovanom Italijanu – zadesila se i jedna fotografija. Snimljena je, tako stoji u potpisu, "kod bivše Klefiševe fabrike", znanog gazde što je, među ratovima, u Jagodini bio podigao nadaleko čuvenu fabriku salama i mortadela! Klefiševa "imperija" slasnih "preradevina", sve spravljanih prema najboljim receptima vrhunskih maestra – Italijana, dugo je bila znak prepoznavanja Jagodine, jedino što je "palanka čurana" mogla da ponudi belome svetu. Gledam ljubopitljivo, kao da sam i ja tamo, na fotografiju i u jedva prepoznatljiv lik Živojinov. Njegovo se lice, na slici, nestvarno – zacrnilo, slilo sa tamnom pozadinom; samo oreol sede kose dozvoljava da se nasluti glava i,

niže, bela zimska bluza u koju je sav utonuo. Ali takozvani "ambijent" izaziva da se slika dočitava i da se uz nju, prepričava – upravo kao u kadrovima iz filmova Živojina Pavlovića, naročito onim: crno/belim. Oniža zgrada pred kojom stoji, kao čatmara, zastrta je tamnim krovom i gleda u nas crnim prozorima. Mora da je čas snimanja ove fotografije bilo kasno popodne, kada su se došljaci u Jagodinu, Živojin i njegovi saputnici, možda već spremali na povratak kući, u Beograd. Do kućerka strši šupa, kao da je sklepana od dasaka, nekakav "gornji sprat" pod čijom se strehom i štućurio onaj nehajni vojnik. Na belom zidu zgrade visi okačena, crna tabla za izlaganje osmrtnica koje se, u još sitnjem nizu mozaika, jasno naziru, poredane jedna za drugom. Dve bandere se izdižu, probijajući vrh slike, a dva bicikla prislonjena su o njihovo "deblo". Gusta, lepljiva magma sa fotografije kao da više ne dozvoljava ni jednom akteru – ni glinenom vojniku, ni Živojinu u beloj, andeoskoj jakni, pa ni prislonjenim biciklima da se pokrenu, da živnu i da, možda – odu. Sve se na slici smrčilo, stamnilo i zamrlo.

Ali pre nego što je napustio Jagodinu, Živojin Pavlović je morao, prešavši ponovo prugu kod rampe, da opet prođe pored Klefiševe fabrike, ili pored onoga što je od negdanjeg velelepnog zdanja danas preostalo. Pored zida, uz kuću u kojoj je stanovao vlasnik, pa kaljavim ulicama do puta. Klefiševa stambena i poslovna zgrada, na dva sprata, bila je čuvena u Jagodini, i jedinstvena u Srbiji. Nalik je onim vilama na "stancijama" italijanske ravnice – upravo: kao preneta odande – iz friulskog kraja, tamo, idući od Venecije prema Trstu, i dalje... Tuda su, nekada, mnogo ranije, još pre svih ratova o kojima Živojin razmišlja hodajući Jagodinom, prošli i moj pradeda, ili čukundeda, možda još neko stariji, dolazeći u Istru, da tamo potraže svoja nova staništa. I vlasnik fabrike, pred čijom se vilom zatekao Živojin bežeći, pred noć, u Beograd, "her Klefiš", dolazio je, davno je tome, iz Kelna u pitomi Friuli, u Pordenone. I tamo je, neočekivano, upoznao svoju raskošnu damu, buduću sinjoru Klefiš, sa kojom će četiri kćerke, četiri Jagodinke poroditi, da sa devojkama šetaju oko skvera, u letnja predvečerja.

Još huji vetar u krošnjama bujnih borova zasadениh pred Klefiševom vilom, sada stasalih, tmurnih i zamišljenih: kao da se oglašavaju borovi rasuti po brežuljcima Umbrije i Toskane, ili pinije duž rimske ceste Apija. Ili dva bora na pulskom brdu, Monte Monvidal, ispred – nekada – kuće u koju smo se vraćali posle letnjeg raspusta provedenog u Jagodini. Iz unutrašnjosti fabrike her Klefiša, na zimskom mrazu, odasvud se pomaljaju pramenci dima, bela isparenja što se razvitlavaju uzduhom bežeći uvis. Fabrika još uvek radi, kao utvara. U dvorištu do vile bila je mala kapela, porodična crkvica Klefiševih, za nedeljnu misu, ili za praznična okupljanja prijatelja. Tada je iz Kragujevca dolazio sveštenik da u majušnoj bogomolji održi nedeljni verski obred. Tražim

tu kućicu dok, pre dve godine, snimam u Jagodini, nastavljajući da tragam, u nikako dokončanoj priči, o porodici mojoj i njenim putevima. I danas je oniža zgrada kapela u prikrajku, sakrivena pod borovima, uza zid šćućurena. Samo što sveštenik odavno već ne dolazi ovamo. U skućenim prostorijama sada obitava jedna porodica, da li čuvara fabrike, Jagodinca koji je svoju ženu i tek rođenu decu ovamo sklonio.

U Klefiševu crkvicu dolazio je i moj otac, dok je službovaо u jagodinskom sudu, u godinama kada je i on stvarao porodicu. I u kruženju vremena, i preklapanjima potonjih dogadaja, kao da su udvostručene, pa utrostručene, "prekalupljene" njihove šare, u tu kapelu došao je sveštenik, jedne nedelje pred rat. Ukazuje se prizor nejasan i krt, sa neoštре "fotografije" naših trajanja i kretanja: iskupili su se, tada, na stešnjrenom prostoru kapele, moji roditelji, moji prijatelji i – kumovi, da me uz blagoslov sveštenika – dok još ima vremena i dok rat nije sve preokrenuo – krste! Ime se trefilo slučajno – otac je rekao kumu Milošu, fotografu:

– Ti odaberi ime, kum si!

Tako se zapisima Živojina Pavlovića i njegovoј fotografiji sa sentimentalne šetnje Jagodinom, možda i poslednjoj slici čija svetla i senke čuvaju njegov lik, nenamerno pripeli i ovi, tek naizgled strani dogadaji, međutim u sastavcima iste jagodinske slike koja u svoj ram već decenijama skuplja i uvlači trzaje mnogih života. Sve se dogodilo na "rasponu" između Klefiševe fabrike, male kapele, i rampe na pruzi, na razdaljini od jedva pedesetak metara, ali i pod nedogledom od skoro šezdeset proteklih, i nestalih godina!

Zašto je Živojin pošao u svoju poslednju, on kaže "nostalgičnu posetu Jagodini"? Zašto se sada ja zagledam u njegovu fotografiju sa tog puta? Koja to ispovest može da se nasluti u bljeskovito kratkom trenu presecanja jagodinskih staza, u njihovom dodiru, okasnelom u dugim vremenskim prelazima? Dodiruju, navrle slike i uz njih bujica reči, priča, opisa... ono što je sve dalje od stvarnosti a što je prepoznatljivo i posle mnogo godina rasutih na našim putevima. I onim – nostalgičnim. I te slike, emocijama iznova probudene i "dovedene" do jave, ostaju žive sve dok ih ne predamo snu, u nekoј tavnoj ne-stvarnosti.

Titraju preda mnom sada drugačije slike, na njima opažam "oživljene", u pokretu – snimljene filmskom kamerom – sve "prisutnije" prizore nemačkog nastupanja ka Beogradu, aprila 41. Gledam i ulazak vojske i tenkova u Jagodinu. Možda je to samo jedna "slika": stalno promiće jedan te isti kadar, kao da se uglavio u sećanje. Ili je – naknadno – popunio prazninu u zbrisanim sećanjima, u pamćenje: prizor je sačuvan na snimku iz nemačkog, nekada propagandnog filmaa a sada tek "dokumentarca" *Slom bivše Jugoslavije – rat na Balkanu*. Taj se filmski oživljen časak stalno vraća pred mene, iskrasavajući

mнogim povodima, често u prepravljenim filmskim celinama, najčešće u televizijskim programima, povampiren vizuelni dokaz kad god se povede priča o 41. i onim kratkim, našom predajom okončanim aprilskim ratom. To je snimak, možda jedini kadar, koji prikazuje jagodinsku ulicu i u njoj nemački tenk kako nestvarno, kao avet, jezdi došavši odnekud – iz sabitih i ostavljenih vremena. Promiće, dolazeći sa raskršća, pored niskih fasada, već u glavnoj ulici, uz dućane, pa se – na tren – može zapaziti i ime vlasnika radnje. Taj prizor je, zapravo njegov još kraći deo, jedan fotogram – samo delić kadra – često umnožavan i fotografски kopiran. Time je minulo vreme ponovo vraćeno u nečujnu stvarnost fotografije. Snimak je načinjen negde sa jagodinskog skvera, ili malo niže, niz ulicu. Vidi se i raskršće, valjda kragujevački put, u dubini slike. Ako ponovo pogledamo kadar, on je – živ, i to čini da nas "usisa" magična moć obnovljenog dogadaja i oživljenih pokreta. Ali, naročito, osećanje mesta, i nekog tajanstvenog, obnovljenog našeg prisustva dogadaju!

"Treća kutija: Tenkovi napreduju. Jugoslovenski vojnici ističu belu zastavu i predaju se Nemcima. Pretres zarobljenih vojnika; napredovanje nemačkih motorizovanih jedinica po raskaljanim putevima. Napušteni jugoslovenski topovi kraj puta. Kolona zarobljenika na putu prema Nišu. Jugoslovenski vojnici se predaju. Paljba artiljerije u predgradu Niša. Ruševine na ulicama Niša; Nemci na ulici čiste oružje i spremaju oklopna kola. Nemačke jedinice napreduju..."

(Miroslav Savković, *isto*)

Prolaznika na obližnjem skveru, pomicam, dok je prolazio tenk, više nije bilo. Sklonili su se. A možda su neki i bojažljivo prišli "slici", da izbliza posmatraju šta se događa? Gde su, u tom času, bili moji roditelji? Da li su me držali u naručju, do prozora, gledajući iz zaklona šta se to napolju valja? I moj deda, i baba, i ujaci... svi smo bili u blizini, ni stotinak metara od tog tenka koji fantomski klizi jagodinskom ulicom, od skvera prema vašarištu! I kad god se zadesim pred tim prizorom obnovljenim filmskim kadrom, ja se uvek, iznova, upinjem da odgonetnem preostali, na snimku nevidljiv – nesnimljen! – deo zbivanja, iz iste priče, iz istog vremena, i sa istog mesta. Taj prizor sa filma u mojoj svesti obnavlja promakli tren života i uspostavlja sladostrasni kontakt sa prošlim i dokončanim. Ali jednako me mami da sagradim moju sliku, na onom zaledu vidljivog na filmu, što se krije – još "neoživljeno" – iza snimljenog, a što je, koliko i tenk na jagodinskoj ulici, takođe postojalo, tog istog trena. Pitam: šta je sa mnom, i mojim roditeljima, gde smo mi? Nema nas na "živoj slici" – a bili smo u blizini, osluškivali, možda i gledali, kako gvozdene pete stupaju kaldrmom. I ja mogu da zamislim, ne bez naročitog uzbuđenja i bola, istovremeno, kadgod kadar tenka bane pred moje oči, kako smo baš u tom kratkom časku i mi odbrojavali naše vreme.

Jesu li se, uskoro, ljudi osmelili da izadu na ulice, ljubopitljivi i nestrpljivi ma šta se događalo i koliko to, čak, bilo opasno po njih, da sami vide šta se zbiva? Da li je, možda, i Živojin dotrećao tada do skvera, tamo od Učiteljske škole, gde su – mislim – stanovali njegovi roditelji? Da li su ga primamili urlici tenkova, da izbliza vidi ono što je dotada samo iz priča o ratovima znao? Imao je tada osam godina. Bio je dete učitelja koji su se i do toga časa, a i kasnije, često seljakali: od Šapca, Jagodine, Zaječara – Žikine Vratarnice – do Sombora, Beograda. Mogao je i on da se zadesi na skveru i da širom otvorenih očiju gleda kako niz ulicu zamiču kolone vojnika i njihovo strašno oružje. Opet je, i u tom času, hiroviti presek putanja životnog hoda progovorio o neuhvatljivim dodirima za kojima ćemo, kasnije, morati čitavog života da tragamo, pokušavajući da ih ponovo sastavimo. Da potaknuti sećanjem pružamo ruke i okrećemo glavu, tražimo pogledom minuli dogadjaj... da ga tek – živnulog – vratimo u senku životnu. Dok, uskoro, i odatle ne iščili. Kao mirisi bosioka.

"I pri spavanju i pri gledanju filma mi više nismo svesni sredine u kojoj se nalazimo. Ostajemo sami, jedino spojeni sa zbivanjima na ekranu. Nestaju rampe i pregrade. Mi smo umešani, ali samo duhom, u ono što se događa."

* * *

"Miris bosioka, u Jagodini"

Zapis o književniku, filmskom reditelju, profesoru Fakulteta dramskih umetnosti i – ne samo po njegovim delima i radu – mom kolegi, znancu i, u detinjstvu, kao i ja stanovniku male Jagodine: ŽIVOJINU ŽIKI PAVLOVIĆU. Beleška je potaknuta smrću ovog nadasve budnog i radinog čoveka, umetnika, mislioca, koji je krajem 1998. godine – 29. novembra – preminuo; naš poslednji dodir, još uvek živ i životu okrenut, bio je posredstvom njegovog teksta objavljenog u "Književnim novinama" samo nekoliko dana pred iznenadnu smrt. Opisao je svoju posetu Jagodini i prijateljima, sa kojima je – kao dete – pohadao školu i dočekao nemačku okupaciju i apriški rat 1941. godine. Ovi zapisi – "Posle nostalgične posete Jagodini – MIRIS BOSIOKA" i jedna fotografija objavljena uz njegov tekst, i smrt njegova koja je, ma koliko nam se neprestano vrzma oko nogu, došla neočekivano, poterali su me da, takođe nostalgično, repliciram i produžim čuvstvo MIRISA BOSIOKA, koga sam ja – tek rođen – mirisao u jagodinskim baštama, ali i na groblju poviše grada.

Beleške Živojina Pavlovića dopisane uz poslednji njegov susret sa gradom u kome je proveo desetak dečačkih godina i stekao – imajući ih uza sebe do kraja života – mnoge prijatelje, tiču se, mahom, rata. Tačnije: ratova. I smrti:

u ratovanju, u borbi, ali i u ubijanju kao odmazdi i nepojmljivoj kazni. I upravo je ulazak nemačkih tenkova, krajem aprila 1941. godine u Jagodinu, bila opet volšebna i pameću nedokučiva veza sa – MIRISOM BOSIOKA: Živojin je, već školarac, stajao na Skveru i gledao uljeze kako stružu kaldrmu jagodinske glavne ulice, a ja sam, tek rođen, u majčinom naručju "prespavao" trenutak u kome smo, obojica, prisustvovali istom događaju i delili isto vreme, isto mesto i jedan jagodinski dan.

Fotografije Živojina Pavlovića na njegovom poslednjem putu u Jagodinu, kao i one iz Vratarnice (kod Zaječara) u kojoj je nastavio da se školuje i da živi, ustupila nam je supruga njegova, Snežana. Na tome joj se svesrdno zahvaljujemo.

Nikola Lorencin